

TUSSEN DE VICUS VAN CATUALIUM EN DE VILLA VAN MAASBRACHT-STEENAKKER

Door Jan Verlinden

Op de Peutingerkaart¹ staat aan de westkant van de Maas een hoofdweg aangegeven. Dit is de weg van Atuaca (Tongeren - de volledige Romeinse naam luidt: *Atuatuca Tungrorum*) naar Noviomagi (Nijmegen). Deze weg passeert o.a. Catualium (Heel). In het artikel over een Romeinse weg onder de Don Bosco staat als conclusie dat er een oversteek van de Maas wordt vermoed.² Aan de overkant ligt immers de belangrijke Romeinse villa van Maasbracht-Steenakker.

Bij de bouw van de Don Bosco zijn sporen van een secundaire weg aangetroffen. De weg was in gebruik van de vroege 1e eeuw tot in de 5e-7e eeuw. De datering is gebaseerd op zeer veel aardewerkfragmenten (ruim 600) die samen met kiezelstenen klaarblijkelijk als wegverharding zijn gebruikt. De fragmenten werden gevonden op de bodem van de bouwput van de kelder. Dat betekent, dat het Romeinse maaiveld ca. 2,5m onder het huidige maaiveld lag. Blijkbaar was het nodig de vochtige, onstabiele ondergrond te verstevigen. Tevens mag hieruit worden geconcludeerd dat de Maas in die periode in elk geval niet pal langs de 'kerkberg' stroomde. De tekening die in-

dertijd is gemaakt van het wegtracé in de bouwput is helaas niet teruggevonden. Op grond van enkele foto's kan worden vermoed dat de weg in het noordoosten richting Teggert liep. Het tracé van het verlengde van de weg in het zuidwesten richting Maas, is niet bekend. Veel concreets is er dus niet te noemen. In het rapport van de waterbuffer aan het Bongerdpad werd het fysisch geografisch onderzoek gedaan door J. Huizer.³ Hij schrijft (blz. 15 van dat rapport): *Argument voor een antropogene⁴ oorsprong is onder meer het feit dat de oever relatief steil is en daarom waarschijnlijk is gegraven. Het humeuze karakter van de vullingen wijst er tevens op*

dat er enige tijd sprake is geweest van stilstaand water. Het is dus niet mogelijk om een uitspraak te doen over de ouderdom van de mogelijke greppel of gracht. Er werden geen sporen van een beschoeiing aangetroffen. Gezien het vermeldde over de aangetroffen weg bij de Don Bosco is dit niet verwonderlijk. Volgens Frida Zuidhoff⁵, die in 2015 het fysisch geografisch onderzoek deed bij de opgraving aan de Eerdweg in Beegden, behoort de geul die door Heel loopt en waarvan o.a. de voormalige visvijvers bij het kasteel ooit de restanten waren, tot een andere meandergordel dan die in Beegden. Op basis van de vondsten in Heel was het volgens Zuidhoff aannemelijk, dat deze geul ergens in de IJzertijd-Romeinse tijd daar heeft gestroomd en dat de Maas zich na de Vroege Middeleeuwen heeft verplaatst. Uit de vondsten

kan echter niet worden geconcludeerd dat de Maas ter plekke nog stroomde. Waar de hoofdbedding van de Maas in Romeinse tijd liep, is helaas niet bekend. Stellig meanderde de rivier door het landschap en waren er vele afgesneden beddingen met stilstaand water. Het bijgevoegde kaartje van het voorblad van een kadasterkaart uit 1882 geeft waarschijnlijk de situatie weer in het begin van de 19e eeuw. De 'vijvers' bij het kasteel waren nog niet omdijkt, zoals wel al het geval is op de Tranchotkaart uit 1806. Linksbeneden is de doodlopende rest van de Maas 'De Sley' getekend. De 'vijvers', eveneens resten van

¹ Dit is een kopie van een Romeinse reiskaart uit de 4^e eeuw, genoemd naar de 16^e eeuwse bezitter.

² *Een Romeinse weg onder de Don Bosco in Heel*. Dit is artikel 2 in de bundel Verlinden (red.) 'Sporen van de Romeinen in Heel' 2022 en 2024.

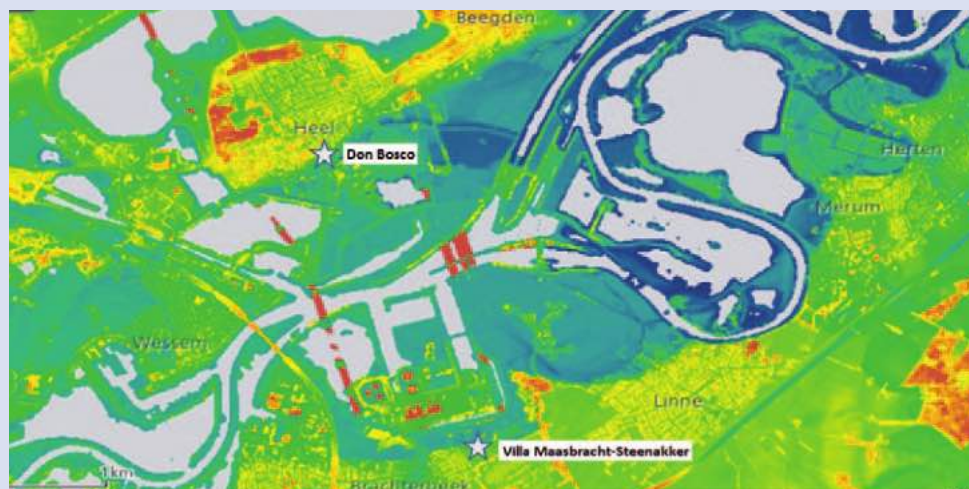
³ *Sporen van de Romeinen in Heel*, artikel 8. *Catualium. Een zoektocht naar de Romeinse vicus bij één van de grootste Romeinse grafvelden van Nederland*, blz. 127 en 136.

⁴ *Antropogeen* betekent: ontstaan door menselijk handelen.

⁵ *Sporen van de Romeinen in Heel*, artikel 3 *Graven naar het grafveld van St. Anna*.

een Maasmeander, waren onderling niet verbonden en ook de grachten van het kasteel lagen los daarvan. Het surplus aan water in dit moerassige gebied werd afgevoerd richting Beegden via een oude meander die volgens deze kaart 'Weertgraaf' heette. Het woord 'graaf' wijst erop, dat

deze waterloop door mensen is verdiept. In 1933 werd in opdracht van B & W van de gemeente Heel en Panheel vanaf de Panheelderbeek een aftakking gegraven naar de Weer(t)graaf vanwege de voortdurende stankoverlast. De nieuwe waterloop kreeg de naam Sleybeek.

Het stroomgebied van de Maas in Midden-Limburg volgens het Actueel Hoogtebestand Nederland. Dit gebied behoort tot de Centrale slenk.⁶ Ten zuiden van Grevenbicht en stroomafwaarts vanaf Neer stroomt de Maas door een smal dal, maar daartussen waaiert de rivierbedding uit tot een breedte van ca. 3 km. De steilrand van het midden-terras in Heel is ca. 5 m. hoger dan de uiterwaarden. Op dit altijd droge deel zijn bewoningsresten gevonden uit Romeinse tijd en ten westen daarvan een zeer groot grafveld. De villa van Maasbracht-Steenakker ligt op de steilrand aan de overzijde van de Maas bij Brachterbeek.

⁶ Door het uitrekken van de aardkorst bewegen de breuken. Het gedeelte dat daalt heet *slenk*, het deel dat stijgt heet *horst*. Daarom was de brede en laaggelegen Centrale slenk ooit aantrekkelijk voor de ontgrinders.

Het landschap tussen Heel en Brachterbeek in 1920 vóór de grootschalige ingrepen van de mens (Bron: Topotijdreis).

Aan de overkant van de Maas liggen op ca. 400m ten zuidoosten van de Clauscentrale de resten van de Romeinse villa van Maasbracht-Steenakker. De villa ligt op de hoge rand van het middenterras van de Maas tussen de mondingen van de Vlootbeek en de voormalige Krombeek.⁷ In 1982 is van dit complex het hoofgebouw

(ca. 50x30m) geheel en het bijbehorende erf gedeeltelijk opgegraven. De resultaten van de opgraving werden in 2017 gepubliceerd.⁸ Volgens één van de auteurs van het rapport is het de vraag, of hier sprake is van een *villa rustica* (herenboerderij) of, gezien de kostbare inrichting, een *villa urbana* (luxueus buitenverblijf).

Maquette van de Villa van Maasbracht-Steenakker door Coen Thevissen (Bron: Museum van Thorn).

⁷ Die verdween door de aanleg van de Clauscentrale. Het perceel van de centrale is een paar meter opgehoogd.

⁸ W.K. Vos, C.C. Bakels and T.A. Goossens, *The Roman Villa at Maasbracht. The Archaeology and History of a Roman Settlement on the Banks of the River Meuse*, *Analecta Praehistorica Leidensia* 46, 2017.

Volgens Google Maps (11-8-2024) is de Romeinse villa tijdelijk gesloten!!!

De weinige oudste vondsten dateren uit de vroeg-Romeinse tijd.

Mogelijk dateert de steenbouw uit begin tweede eeuw. Behalve bouw materiaal, fresco's, botten, glas en metaal werden in totaal bijna 13000 aardewerkfragmenten aangetroffen. Hiervan werden er bijna 6000 geanalyseerd door E. van den Brink.⁹ Een bronzen plaatje uit villa Vogelenzang in Valkenburg aan de Geul noemt als patroon van de 'pagus Catual(inus)' - nu Heel - Titus Tertinius, een hoge bestuurder uit Colonia Ulpia Traiana (Xanten). Ook de villa van Maasbracht-Steenakker zal eigendom zijn geweest van een hoge bestuurder uit dezelfde plaats.¹⁰

Naar de status van de voormalige bewoner verwijst de met frescofragmenten gevulde kelder. Het stucwerk met fresco's van de villa was namelijk in latere tijd afgekapt en als vulling van de kelder gebruikt. Deze kelder wordt op grond van

het daar aangetroffen aardewerk gedateerd ca. 175-260 na Chr.

Uit die kelder stamt het rechts afgebeelde fragment met het fraaie portret van een gladiator (Bron: Limburgs Museum). Er is ook een fragment van een man met een beurs en eentje met een schrijftablet aangetroffen. De rijkdom van de bewoners blijkt verder uit de gebruikte pigmenten in de fresco's. Men heeft ontdekt, dat het buitengewoon kostbare Egyptisch blauw en het oranje-rode vermiljoen waren verwerkt.¹¹ Ook de botresten uit de kelder vertellen ons over de status van de bewoner. Gewoonlijk at men op de zandgronden rund en schapen en/of geitenvlees. De runderen waren oud en tevoren gebruikt als trekdier. Vooral de varkensbotten in de kelder bewijzen dat de bewoners zeker qua maaltijden geromaneiseerd waren. Eveneens is aangetoond dat men kippen en hun eieren consumeerde.

De kip kwam dankzij de Romeinen vanaf ca. 100 in onze streken terecht.¹² Hoewel het aannemelijk is, dat er vanuit de villa van Maasbracht-Steenakker contacten waren met Catualium aan de overzijde van de Maas, levert het rapport geen informatie over het bestaan van een weg. De kwestie 'verbindingswegen' komt in het

genoemd. Die weg ontbreekt op de Peutingerkaart, maar is bekend van het *Itinerarium Antonini* (3e eeuw, bijgewerkt eind 4e eeuw). Dit is geen kaart, maar een routelijst die de afstand tussen verschillende plaatsen aangeeft. In Swalmen is een deel van de weg gereconstrueerd. Enkele stukken van de *Via Traiana* zijn aangetoond, maar

rapport zelfs helemaal niet ter sprake, al wordt er gewezen op de gevarieerde herkomst van de vondsten.

Aan de andere kant van de Maas heeft stellig een weg gelopen van Coriovallum (Heerlen) via Teudurum (Tuddereren) naar Colonia Ulpia Traiana (Xanten). Met een moderne naam wordt die weg *Via Traiana*

veel is nog onzeker. Het *Itinerarium* noemt o.a. Mederiacum (Melick) waar enkele Romeinse grafvelden zijn opgegraven.

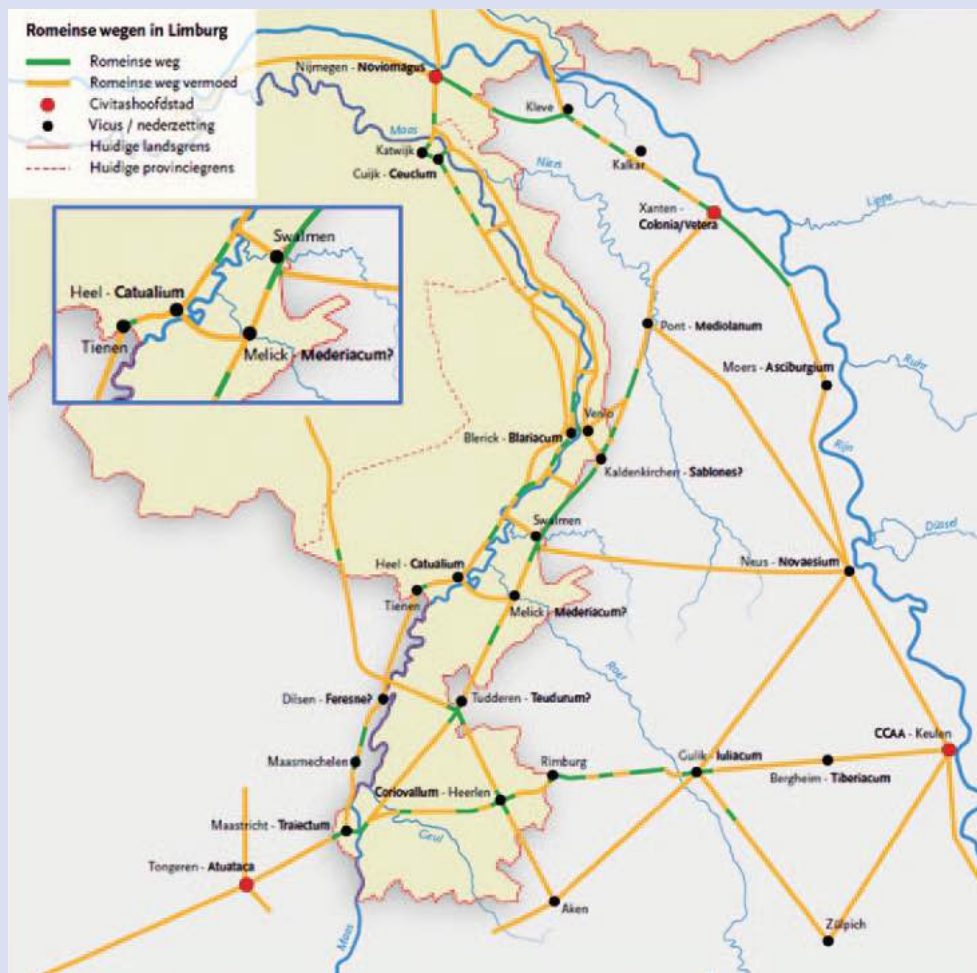
Ongetwijfeld heeft er vanuit Mederiacum een secundaire weg gelopen via de villa van Maasbracht-Steenakker naar Catualium, maar die route ontbreekt in het *Itinerarium Antonini*.

⁹ Zij schrijft (in Vos 2017, 47): *No specialist fabric analysis was done, because of time constraints and a lack of specialist knowledge.*

¹⁰ H. v. Enckevort & J. Hendriks, *Het platteland van Romeins Limburg in: Limburg. Een geschiedenis* 2015 (dl. 1), 121.

¹¹ Bron: Tijdschrift RCE 2024, 3.

¹² H. v. Enckevort & J. Hendriks 2015 en Kim Frericks 2016, *Grafgoederen in de Maasvallei ten tijde van de Romeinse overheersing*. N.B. Voor een zoöloog zijn de botten van schapen en geiten moeilijk te onderscheiden.

Bijgaande kaart toont het (vermoedelijke) verloop van Romeinse wegen in deze regio.¹³

Inzet: Midden-Limburg met een mogelijke verbindingsweg tussen Catalium (Heel) en Mederiacum (Melick).

De Maas is een regenrivier met snel wisselende hoge en lage waterstanden. De variatie in waterstanden was zeker veel groter in de tijd vóór de aanleg van stuwen en sluisen in de jaren 20 van de vorige eeuw. De stuw en sluis bij Linne dateren van 1925. Beide zijn onderdeel van de Maaskanalitie.

Gazenbeek wijst er in zijn rapport op, dat de mensen woonden op de hogere pleistocene terrassen, omdat er in het holoceen Maasdal vaker overstromingen voorkwamen door de voortschrijdende ontbossing in het achterland sinds het Neolithicum (Nieuwe Steentijd).¹⁴ Bruggen zijn door de Romeinen gebouwd in Maastricht (midden 1e eeuw en vernieuwd 2e kwart 4e eeuw), Cuyk (eind 4e eeuw) en misschien bij Venlo.

Hoe de situatie bij Heel was, is niet bekend. Een brug om aan de overkant te komen is erg onwaarschijnlijk. Was er een voorde om bij laag water te voet en met karren de overkant te bereiken? Of stak men de Maas over met een vlot c.q. een als veerboot gebruikte ondiepe stekende platbodem? Concrete sporen ontbreken vooralsnog.

Door de ontgrinding is het landschap rond Heel totaal veranderd en de vraag is, of er nog ooit sporen van de Maasovergang kunnen worden aangetroffen. Noch de ontgrinders, noch de plaatselijke overheden hadden enig oog voor het archeologische verleden.

¹³ Wiel Luys & Leo Verhart, *Oud en nieuw onderzoek van de Romeinse weg bij Swalmen*, Spiegel van Roermond 2023. Op de kaart staat ten zuiden van Catalium de naam Tienen. Dit moet een fout zijn. De Belgische plaats Tienen ligt ten westen van Tongeren/Atuataca aan de Romeinse weg van Tongeren naar Kortrijk en Cassel.

¹⁴ A.E. Gazenbeek, *Archeologisch onderzoek Clauscentrale te Maasbracht*, 2014, Grontmij rapport 1283. De laatste ijstijd vond plaats tijdens het Pleistoceen, het geologisch tijdvak vóór het Holoceen. Het Holoceen is de relatief warme periode van 11.700 jaar geleden tot nu. Sinds het Neolithicum (ca. 7000 jaar geleden) kwamen de eerste boeren naar de vruchtbare lössgronden in Zuid-Limburg, o.a. in Stein en Elsloo. Ze bouwden boerderijen op vaste woonplaatsen en bedreven landbouw en veeteelt. Vanwege hun versierde aardewerk spreken we van de Bandkeramische cultuur.